

Πόσο απέχει η ελληνική κοινωνία από ρατσιστικές ιδεολογίες;

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εισήγηση αυτή επιχειρεί να απαντήσει σε ένα κρίσιμο όσο και επίκαιρο ερώτημα, στο αν η ελληνική κοινωνία διαπερνάται από ρατσιστικές αντιλήψεις και αν ναι σε ποιο βαθμό. Και επιπλέον, αν οι αντιλήψεις αυτές έχουν στόχο μόνο πληθυσμούς αλλοδαπών - μεταναστών, ή αντιθέτως αφορούν ευρύτερες κοινωνικές ομάδες.

Για το σκοπό αυτό η εισήγηση παρουσιάζει μια σειρά από δεδομένα ποσοτικών ερευνών της τελευταίας δεκαετίας, σε μια προσπάθεια να καταγράψει αφενός μεν την αντιφατικότητα των ιδεολογικών αντιλήψεων της ελληνικής κοινωνίας αφετέρου δε τις υπαρκτές «ρατσίζουσες» ιδεολογίες, οι οποίες ωστόσο δεν περιορίζονται μόνο στους μετανάστες αλλά επεκτείνονται σε μια σειρά «μη-προνομιούχων» κοινωνικών ομάδων. Το ερώτημα που τίθεται βεβαίως, είναι το κατά πόσον οι υπαρκτές αυτές ιδεολογίες είναι κυρίαρχες ή, έστω, τείνουν να κυριαρχήσουν. Η απάντηση είναι ότι απέχουν αρκετά από το να είναι κυρίαρχες, ασκούν ωστόσο μια σημαντική πίεση, κυρίως στις περισσότερο ανασφαλείς και «φοβικές» ομάδες του ελληνικού πληθυσμού.

Εισαγωγή

Θα αρχίσω με τα τετριμμένα πλην όμως απαραίτητα συγχαρητήρια στους διοργανωτές της σημερινής εκδήλωσης, υπογραμμίζοντας το γεγονός ότι για την Αστυνομία κυρίως, η οποία βρίσκεται συχνά στο στόχαστρο κοινωνικών και πολιτικών κριτικών ως φορέας άσκησης κατασταλτικών πολιτικών, είναι πολύ σημαντικό να διοργανώνει εκδηλώσεις σαν τη σημερινή και να έρχεται σε μεγαλύτερη επικοινωνία με «διαφορετικές» ιδέες και αντιλήψεις της ελληνικής κοινωνίας.

Ας μου επιτραπεί καταρχήν μια μικρή αναφορά στις δύο έννοιες με τις οποίες η ασχολείται η σημερινή Ημερίδα, τη Μετανάστευση και το Ρατσισμό. Πρόκειται για έννοιες, βεβαίως επάλληλες, με το δικό τους ωστόσο κοινωνικό – αξιακό φορτίο η καθεμιά.

Μετανάστευση: οι μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών, κυρίως φτωχών και εξαθλιωμένων, προς τις περισσότερο αναπτυγμένες χώρες αποτελούν ένα από τα κρισιμότερα προβλήματα της σημερινής ευρωπαϊκής αλλά και παγκόσμιας, πραγματικότητας. Το βασικό (απλοϊκό) ερώτημα που προκύπτει είναι γιατί υπάρχει μετανάστευση; Και, κυρίως, γιατί υπάρχει σήμερα σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα και γεωγραφικό εύρος απ' ό,τι στο παρελθόν;

Οι σημερινές μεγάλης έκτασης μετακινήσεις πληθυσμών υπογραμμίζουν τις αβυσσαλέες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες σε βάρος, κυρίως, του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, αλλά και χωρών της Ευρώπης λιγότερο αναπτυγμένων σε σχέση με το μέσο όρο, ανισότητες που επεκτείνονται και βαθαίνουν με εξαιρετικά γρήγορους ρυθμούς. Η εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών του Τρίτου Κόσμου και ταυτόχρονα η τεράστια εξάρτηση της οικονομίας του από τα χρέη που δημιουργούν συνεχώς τα ισχυρά κράτη, έχουν γονατίσει κυριολεκτικά τις κοινωνίες αυτές, εξωθώντας μεγάλο μέρος του πληθυσμού τους στην απελπισμένη αναζήτηση εργασίας, στέγης, περίθαλψης, υγιεινής, κ.λπ.

Μια απλή επίσκεψη σε κάποια από τις χώρες του αραβικού κόσμου, της Αφρικής, της Ασίας ή και της Λατινικής Αμερικής αποτελεί μια «γροθιά στο στομάχι» κάθε «δυτικού» και «πολιτισμένου» ανθρώπου. Το πολιτικό αίτημα «να διαγραφούν τα χρέη του Γ' κόσμου» παραμένει ακόμα – όπως και πριν μια εικοσαετία - ένα βασικό ριζοσπαστικό πολιτικό αίτημα πολλών ανθρώπων και κινημάτων σε ολόκληρο τον κόσμο. Γιατί όμως δεν υλοποιείται ή έστω γιατί δεν κινείται ο δυτικός κόσμος σε μια λογική τουλάχιστον μείωσής του; Διότι οι αναπτυγμένες χώρες χρειάζονται αυτόν τον εφεδρικό στρατό απειδευμένων και φτωχών ανθρώπων, ως βασικό οικονομικό μηχανισμό για τη μείωση του κόστους εργασίας και την κυκλική αναπαραγωγή των κερδών του κεφαλαίου. Το πρόβλημα της σύγχρονης μετανάστευσης στον πυρήνα του δεν είναι μόνον πρόβλημα «πολυπολιτισμικής συνύπαρξης», για τον απλούστατο λόγο ότι δεν είναι μόνον ένα πρόβλημα ιδεολογικού εποικοδομήματος, αλλά οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων εκμετάλλευσης.

Ρατσισμός: Αποτελεί, ίσως, την πιο «σκληροπυρηνική» έκφραση μιας ιδεολογίας διακρίσεων (ταξικών, κοινωνικών, πολιτισμικών, κ.ο.κ). Είναι ο τρόπος που συγκροτείται μία συλλογική συνείδηση, όταν χρειάζεται να «δείξει» τη διαφορά της, πάντοτε την «καλύτερη» ή την «ανώτερη», απέναντι στους «άλλους». Ο «άλλος» μπορεί να είναι μια κατασκευασμένη φαντασιακά οντότητα (π.χ. οι «ξένοι», οι «αμόρφωτοι» - «ξυπόλητοι», οι «απέναντι»), μπορεί ωστόσο να λαμβάνει και μια περισσότερο «υλική» μορφή, όπως π.χ. οι εθνικές αντιθέσεις.

Η συγκρότηση ειδικότερα μιας εθνικής συλλογικής συνείδησης, μέσω του Κράτους-Έθνους, ενείχε πάντοτε το σπέρμα μιας «ρατσιστικής» συμπεριφοράς απέναντι στους «άλλους», δηλαδή στις άλλες εθνικές συλλογικές συνειδήσεις. Ρατσιστικά ιδεολογήματα και ιδεοληψίες αποτελούν στην πραγματικότητα οργανικά ιδεολογικά μορφώματα στις κοινωνίες των διακρίσεων, όπως είναι οι καπιταλιστικές κοινωνίες, αλλά βεβαίως ενεργοποιούνται και αυτονομούνται όταν υπάρξουν κατάλληλες κοινωνικές συνθήκες. Γι' αυτό ο ρατσισμός δεν είναι ένα φαινόμενο της σημερινής εποχής. Η κατάκτηση της Αμερικής από τους Ισπανούς αλλά και τους άλλους ευρωπαίους εποίκους στηρίχτηκε στην ρατσιστική εξόντωση των ιθαγενών πληθυσμών μερικούς αιώνες πριν. Ο γαλλικός και ο αγγλικός ιμπεριαλισμός στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα υπήρξε ακραία ρατσιστικός απέναντι στους πληθυσμούς της Αφρικής. Ο γερμανικός φασισμός του μεσοπολέμου άσκησε πρωτοφανή ρατσιστική βία στους εβραϊκούς πληθυσμούς της Ευρώπης. Αλλά και το αμερικανικό κράτος θεμελίωσε και εφάρμοσε μια από τις σκληρότερες κατασταλτικές πολιτικές απέναντι στο μαύρο πληθυσμό, κατάσταση που διήρκεσε έως πρόσφατα, στη δεκαετία του '70.

Στην Ελλάδα έως τα τέλη της δεκαετίας του '80 ο ρατσισμός δεν συνδέθηκε με την κοινωνική πραγματικότητα, γιατί απλούστατα ο ρατσισμός ως συγκροτημένη ιδεολογικο-πολιτική στάση εμφανίζεται πάντοτε στις κοινωνίες εκείνες που αισθάνονται «ανώτερες» από κάποιες άλλες, που έχουν δηλαδή το αίσθημα μιας ισχυρής και επιθετικής αυτοεκτίμησης. Σε πολλές ωστόσο ελληνικές μικροκοινωνίες, ρατσίζουσες ή και ανοικτά ρατσιστικές συμπεριφορές παρατηρούνταν συχνά σε παλαιότερες εποχές: συμπεριφορές απέναντι σε νέους με μακριά μαλλιά τη δεκαετία του '60, συμπεριφορές απέναντι στις γυναίκες, ή ειδικότερα στις εργαζόμενες γυναίκες, συμπεριφορές απέναντι σε ομάδες πληθυσμών με ιδιαιτερότητες. Η «κλειστή κοινωνικά» ελληνική περιφέρεια ιδίως βρήκει από ρατσίζουσες

συμπεριφορές απέναντι στις πάσης φύσεως παρεκκλίσεις από την «κανονικότητά» τους. Η κατάσταση τροποποιείται συνολικά μετά τη δεκαετία του '90, όταν η ελληνική κοινωνία «ανακαλύπτει» συλλογικά μια «κατώτερη» κοινωνία, την κοινωνία των οικονομικών μεταναστών, και ενεργοποιεί όλα εκείνα τα ιδεολογικά εθνικιστικά και εσωστρεφή στερεότυπα που αναπαράγονται σταθερά στην ελληνική κυρίαρχη ιδεολογία: οι «έλληνες έφτιαξαν τον πολιτισμό», οι «έλληνες έχουν συνέχεια» που κανένας λαός δεν έχει, οι έλληνες είναι ο «καλύτερος λαός» και η Ελλάδα «η καλύτερη χώρα», η ελληνική γλώσσα είναι η «μητέρα των γλωσσών», κοκ. Μια μεγάλη σειρά ιδεολογημάτων που αναπαράγονται πρωτογενώς στο σχολικό μηχανισμό και που χαρακτηρίζουν ακόμα και σήμερα τον κυρίαρχο δημόσιο λόγο.

Έκτοτε, μετά δηλαδή τη δεκαετία του '90, συνηθίσαμε στη δημόσια σφαίρα να ταυτίζουμε το ρατσισμό και τις ρατσίζουσες ιδεολογίες μόνον ως προς τις στάσεις απέναντι στους αλλοδαπούς, τους «ξένους». Ο ρατσισμός όμως δεν περιορίζεται στην αντίθεση απέναντι σε ένα άλλο εθνικά διαφορετικά πληθυσμό. Η αίσθηση και η αναπαραγωγή μιας συλλογικής «ανωτερότητας» δεν είναι ανάγκη να συγκροτείται μόνον απέναντι σε άλλες εθνικότητες ή εθνότητες. Μπορεί να συγκροτείται κάλλιστα απέναντι στο άλλο φύλο (εν προκειμένω τον γυναικείο πληθυσμό που βιώνει έντονες συνθήκες ανισότητας σε όλα τα επίπεδα), απέναντι σε πληθυσμούς με ιδιαιτερότητες, όπως είναι οι άνθρωποι με αναπηρία, απέναντι σε ανθρώπους άλλου θρησκευματος, άλλης σεξουαλικής συμπεριφοράς, ανθρώπους που ζητούν επανένταξη στην κοινωνία, κ.λπ. Ακριβώς γιατί, και απ' αυτήν την άποψη, ο ρατσισμός αποτελεί έναν «ειδικό» τρόπο να προσλαμβάνουμε τις πολλές ανισότητες μιας κοινωνίας και να τις μεταμφιέζουμε σε μια «επιθετική» ιδεολογία.

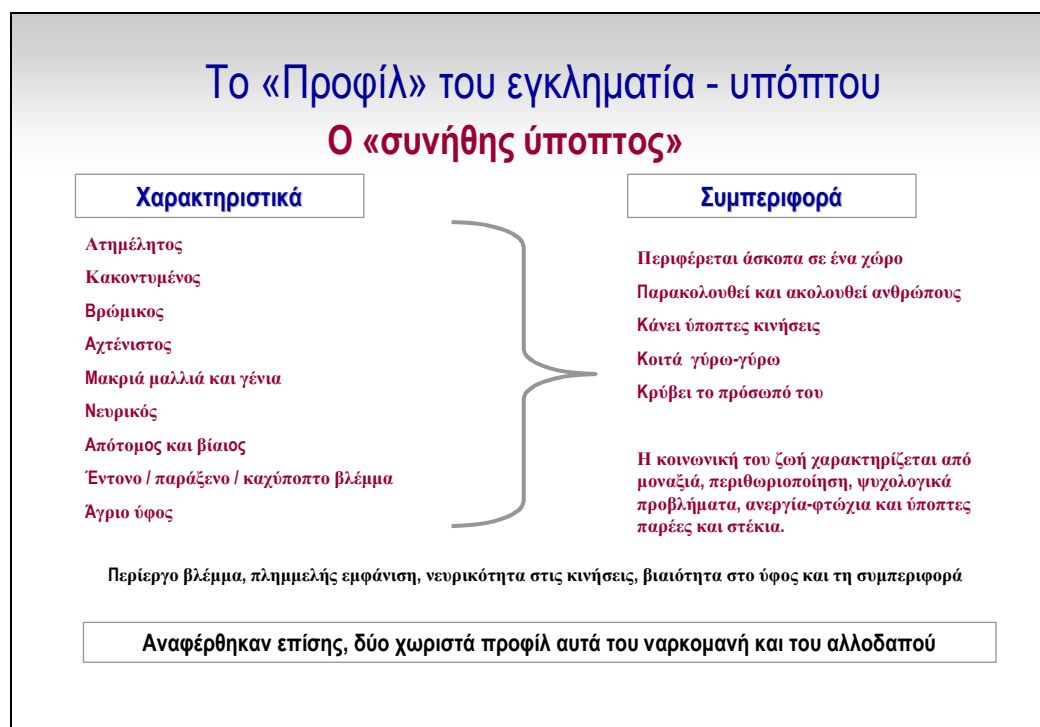
Η σημερινή ελληνική κοινωνία: μια αντιφατική και περίπλοκη πραγματικότητα

Θα κάνω μια προσπάθεια να τεκμηριώσω όσα υποστήριξα περί «πολλών ρατσισμών», χρησιμοποιώντας μια σειρά από δεδομένα ποιοτικών και κυρίως ποσοτικών ερευνών. Αποδελτίωσα έτσι για τις ανάγκες της σημερινής παρουσίασης μια σειρά από έρευνες της VPRC και του Ευρωβαρόμετρου. Δεν αφορούν μόνον στους μετανάστες, αλλά και σε άλλες κοινωνικές ομάδες και περιγράφουν μια σειρά από στάσεις, αντιλήψεις και ιδεολογικές προσλήψεις της ελληνικής κοινωνίας σε σχέση με αυτές. Προειδοποιώ ότι θα δούμε αντιφατικά πολλές φορές δεδομένα. Δεν είναι τυχαίο: η ελληνική κοινωνία εμφανίζει στις αντιλήψεις της ισχυρό βαθμό

ανορθολογικότητας και σε πολλές περιπτώσεις αυτό αποτυπώνεται στις κοινωνικές έρευνες με την καταγραφή μη-συνεκτικών στάσεων.

1. Το Διάγραμμα 1 που ακολουθεί προέρχεται από ένα μεγάλο ερευνητικό πρόγραμμα της VPRC με αντικείμενο την εγκληματικότητα που πραγματοποιήθηκε το 2001. Πρόκειται για δεδομένα του μέρους της ποιοτικής έρευνας (ομαδικές συζητήσεις – focus groups) και δείχνει πώς η αυθόρμητη παράσταση της ελληνικής κοινωνίας για τον «εγκληματία» κυριαρχείται από τα στερεότυπα της εξωτερικής εμφάνισης («ατημέλητος», «κακοντυμένος», «βρώμικος», «αχτένιστος», κ.λπ) και της «μη-αποδεκτής» συμπεριφοράς. Πρόκειται σαφώς για «ρατσίζουσα» προκατάληψη, η οποία είναι έτοιμη να «εφαρμοστεί» άμεσα σε δύο κοινωνικές ομάδες: τους εξαρτημένους από τα ναρκωτικά και τους αλλοδαπούς.

Διάγραμμα 1

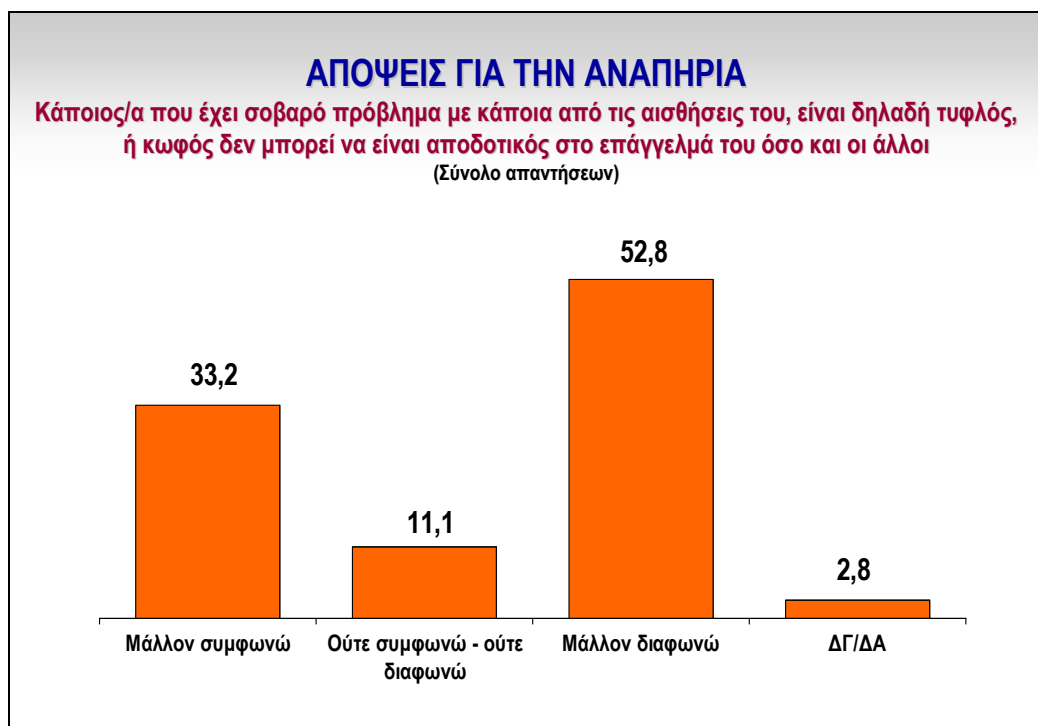


Πηγή: VPRC 2001, Εθνική Έρευνα για την Εγκληματικότητα

2. Τα επόμενα διαγράμματα 2, 3, 4 και 5 προέρχονται από την Α' Εθνική Έρευνα για τις Αναπηρίες, που πραγματοποίησε η VPRC το 2003 για λογαριασμό της ΕΣΑΕΑ (Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία). Όπως φαίνεται σε αυτά, ένα σημαντικό τμήμα της ελληνικής κοινωνίας εμφορείται από την αρχαϊκή άποψη ότι αναπηρίες όπως η τυφλότητα ή η κωφότητα δεν επιτρέπουν σε κάποιον να είναι αποδοτικός στο επάγγελμά του (άρα και να εντάσσεται αρμονικά σε ένα εργασιακό περιβάλλον), ενώ και ως προς τα άτομα με κινητική αναπηρία σημαντικό μέρος της ελληνικής κοινωνίας θεωρεί ότι πρέπει να κινούνται στην πόλη «όσο λιγότερο γίνεται». Σημαντικό ποσοστό, επίσης, θεωρεί ότι η παρουσία στην περιοχή κατοικίας του ενός κέντρου ή ιδρύματος παιδιών με νοητική υστέρηση είναι κάτι που θα το εύρισκε αντίθετο.

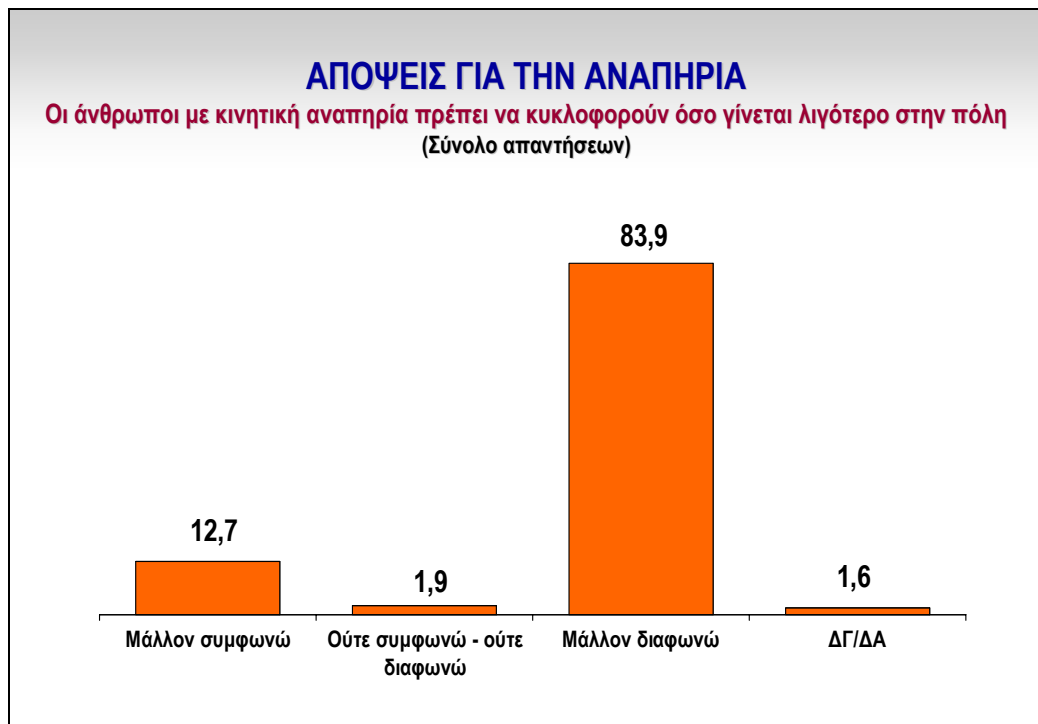
Μια συνολική τμηματοποίηση της ελληνικής κοινωνίας, χρησιμοποιώντας αθροιστικά μια σειρά από ανάλογες μεταβλητές (issues) δείχνει ότι το ποσοστό της κοινής γνώμης που με συνεκτικό και συστηματικό τρόπο εμφορείται από τις στάσεις της «κοινωνικής ένταξης» φτάνει το 57.8%, ένα σημαντικό ποσοστό (39.7%) τοποθετείται με «ενδιάμεσες θέσεις», ενώ καταγράφεται και ένα ποσοστό της τάξης του 2.5% το οποίο εμφορείται ρητώς από απόψεις «κοινωνικού αποκλεισμού».

Διάγραμμα 2



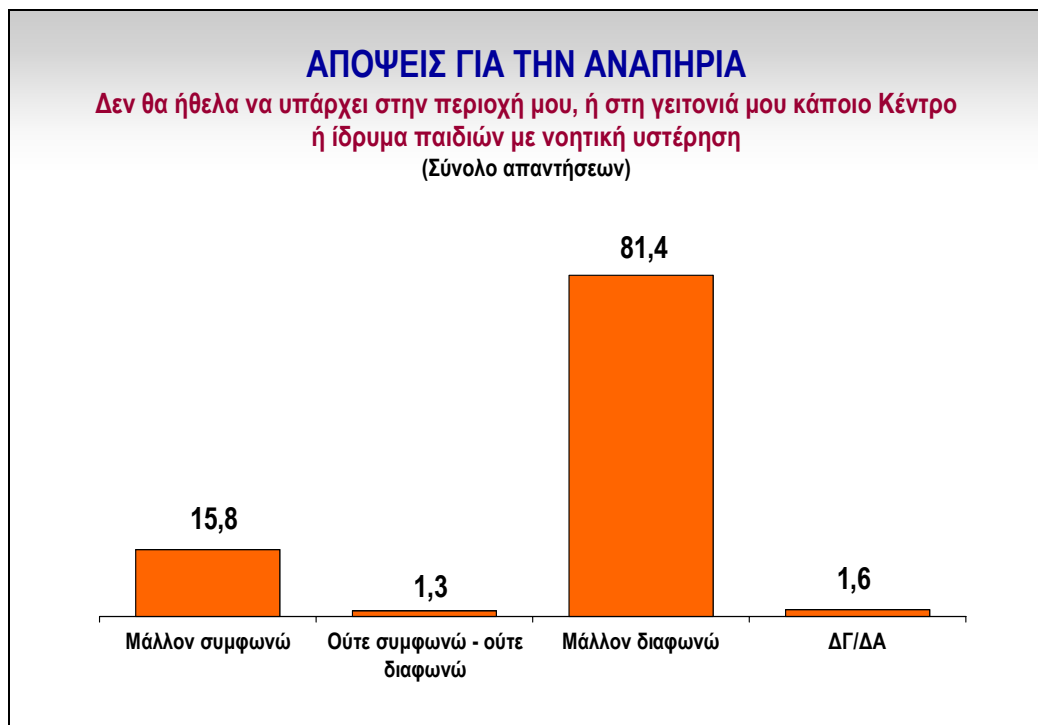
Πηγή: VPRC 2003, Εθνική Έρευνα για τις Αναπηρίες

Διάγραμμα 3



Πηγή: VPRC 2003, Εθνική Έρευνα για τις Αναπηρίες

Διάγραμμα 4



Πηγή: VPRC 2003, Εθνική Έρευνα για τις Αναπηρίες

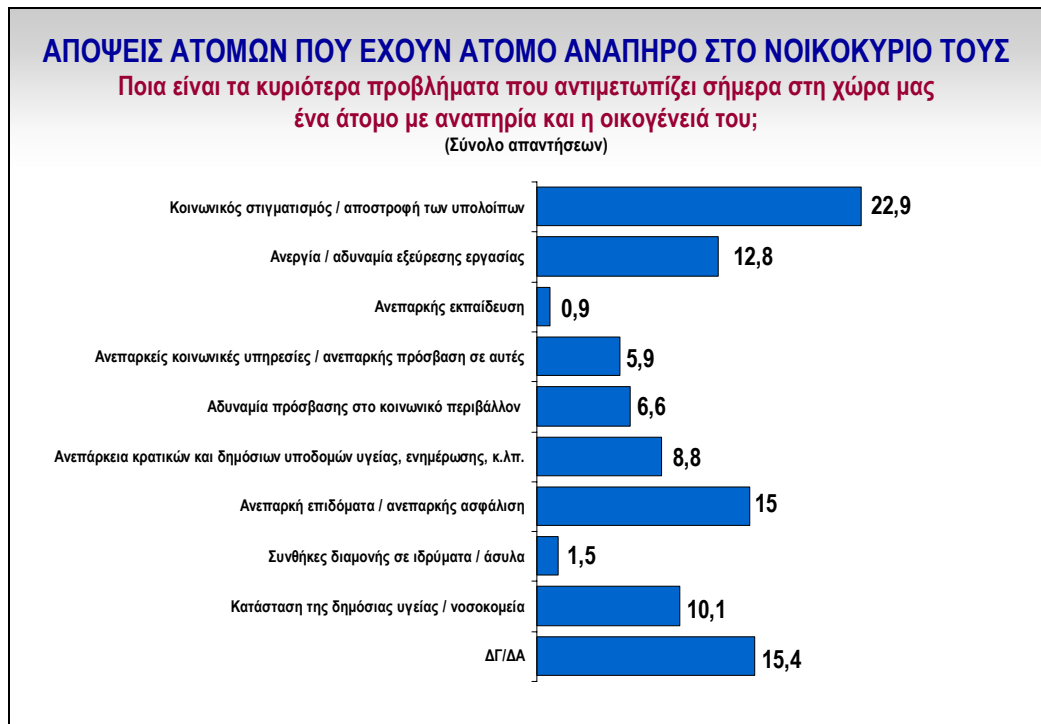
Διάγραμμα 5



Πηγή: VPRC 2003, Εθνική Έρευνα για τις Αναπηρίες

Πώς βιώνουν ωστόσο οι ίδιοι οι πολίτες που τυγχάνει να έχουν στην οικογένειά τους ένα άτομο με αναπηρία; Το Διάγραμμα 6 που ακολουθεί δίνει την απάντηση: το μεγαλύτερο πρόβλημα των ατόμων με αναπηρία στη σημερινή Ελλάδα είναι ο λανθάνων ή και ανοικτός ρατσισμός που αντιμετωπίζουν από την υπόλοιπη κοινωνία και που εκφράζεται από τον κοινωνικό στιγματισμό και την αποστροφή, την αδυναμία εξεύρεσης εργασίας, τις προνοιακές ανεπάρκειες, κ.λπ.

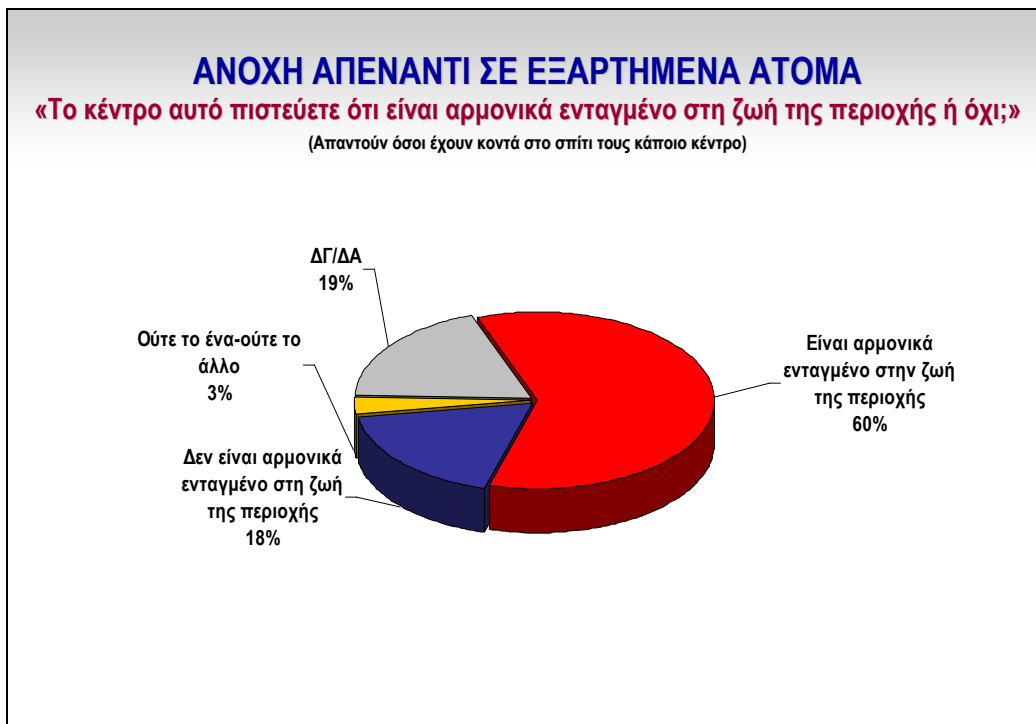
Διάγραμμα 6



Πηγή: VPRC 2003, Εθνική Έρευνα για τις Αναπηρίες

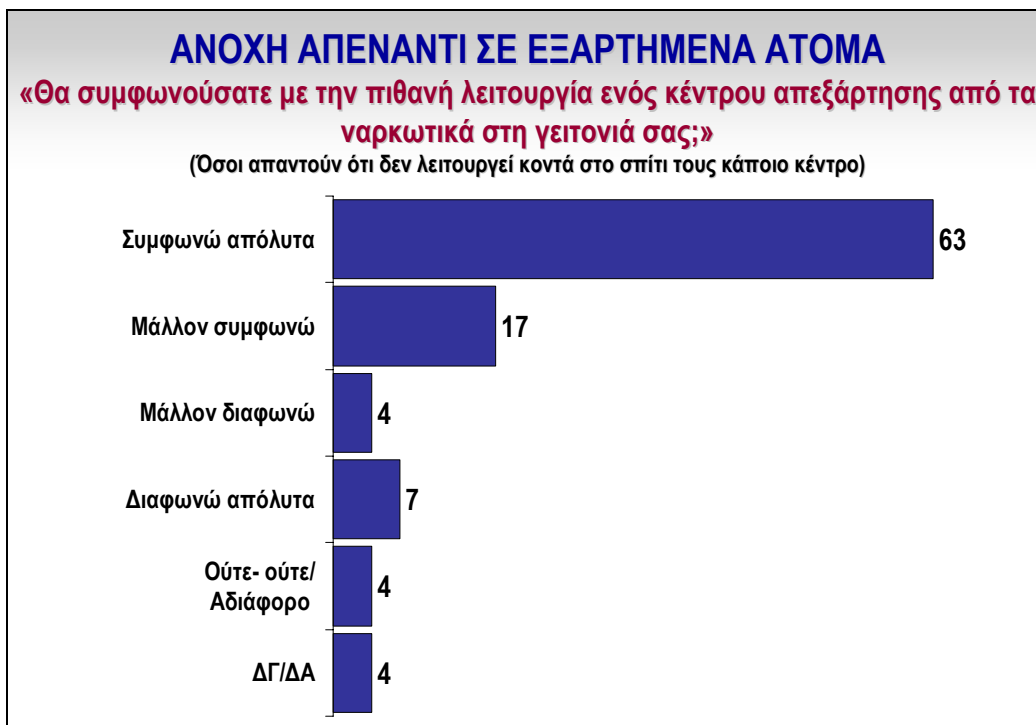
3. Σε μια έρευνα της VPRC το 2004 για λογαριασμό του ΚΕΘΕΑ, καταγράφηκε ένα σημαντικό ποσοστό πολιτών της τάξης του 18%, στις περιοχές κατοικίας των οποίων λειτουργούσε κάποιο κέντρο απεξάρτησης από τα ναρκωτικά, το οποίο εκτιμά ότι τα Κέντρα αυτά δεν εντάσσονται αρμονικά στη ζωή της γειτονιάς. Παράλληλα, το 11% της κοινής γνώμης είναι αντίθετο στη λειτουργία ενός κέντρου απεξάρτησης στην περιοχή του (Διαγράμματα 7 και 8).

Διάγραμμα 7



Πηγή: VPRC 2004, Στάσεις και Αντιλήψεις της κοινής γνώμης για τα Ναρκωτικά και την Απεξάρτηση

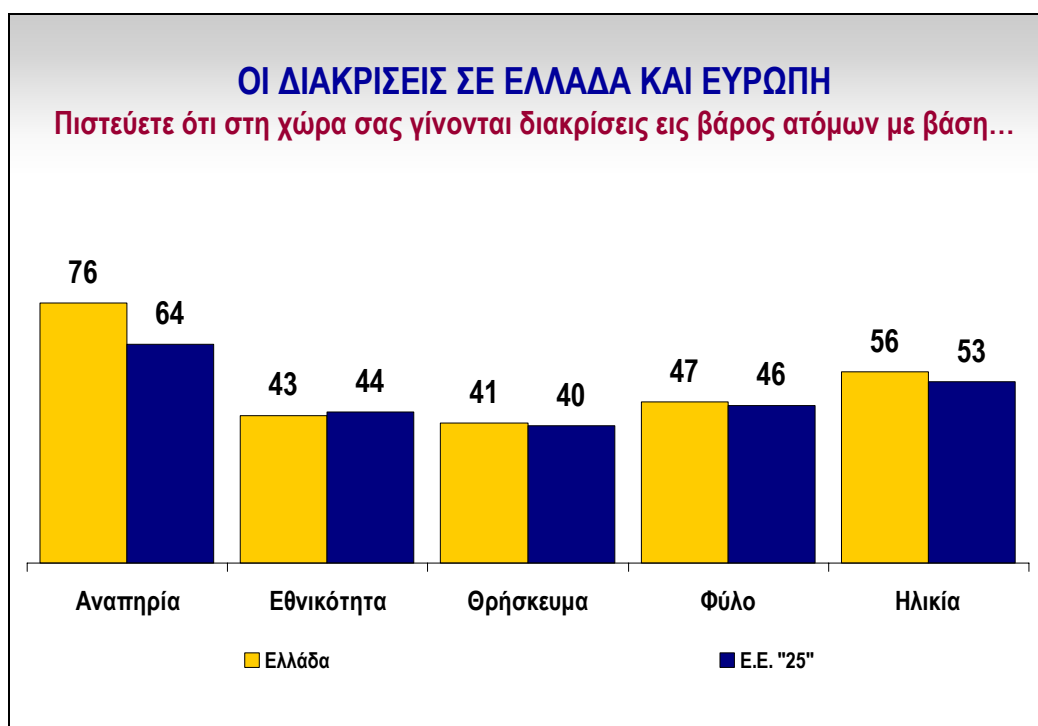
Διάγραμμα 8



Πηγή: VPRC 2004, Στάσεις και Αντιλήψεις της κοινής γνώμης για τα Ναρκωτικά και την Απεξάρτηση

4. Υπάρχει παράσταση διακρίσεων στην ίδια την ελληνική κοινωνία απέναντι σε κοινωνικές ομάδες; Τα δεδομένα του Ευρωβαρόμετρου του Δεκεμβρίου 2006, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 9 που ακολουθεί, δείχνουν ότι και η ίδια η ελληνική κοινωνία συνειδητοποιεί ότι διακρίσεις παρατηρούνται έναντι πολλών κοινωνικών ομάδων, όλες δε σχεδόν εμφανίζουν μεγάλη ορατότητα.

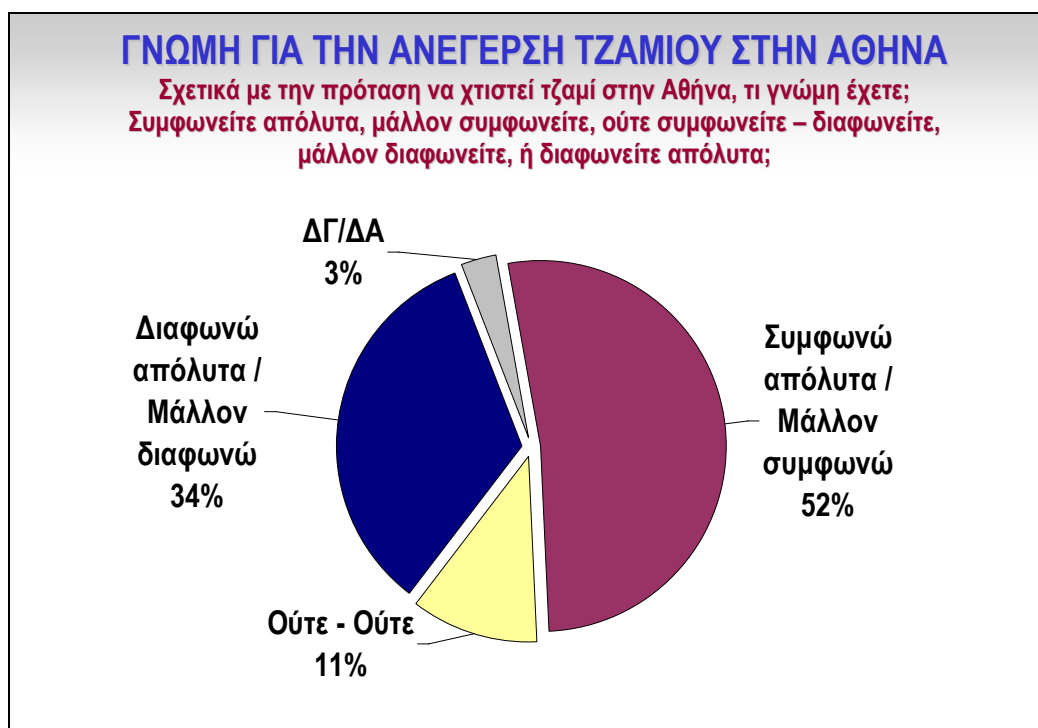
Διάγραμμα 9



Πηγή: Ευρωβαρόμετρο, 2006 Δεκέμβριος.

Θα επιμείνουμε στη διάκριση έναντι των ανθρώπων με άλλο θρήσκευμα, παρουσιάζοντας το διάγραμμα 10, το οποίο δείχνει ότι η ελληνική κοινωνία εξακολουθεί να αντιμετωπίζει τουλάχιστον με καχυποψία το αίτημα να υπάρξει ένας επίσημος τόπος άσκησης των θρησκευτικών καθηκόντων (τζαμί) για τους μουσουλμάνους πολίτες που ζουν στην Αθήνα.

Διάγραμμα 10

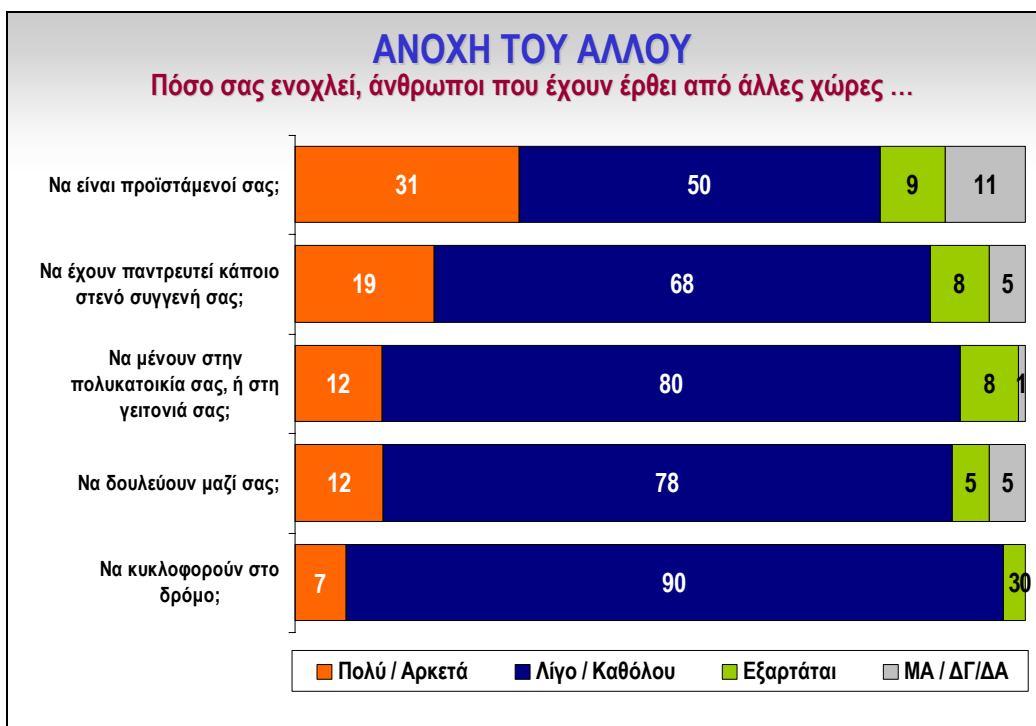


Πηγή: VPRC 2006, Στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στη Μετανάστευση και τους Μετανάστες

Η σημερινή ελληνική κοινωνία απέναντι στους μετανάστες

Ποιά είναι όμως εντέλει η στάση της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες; Σε ποιά κατεύθυνση κινείται; Τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας από τις ειδικές έρευνες της VPRC για τους μετανάστες δείχνουν ότι η ελληνική κοινωνία δεν έχει ενιαία στάση, ούτε στο επίπεδο της καθημερινής συνύπαρξης ούτε και στο επίπεδο της αναφοράς σε βασικά δικαιώματα. Στο Διάγραμμα 11 φαίνεται χαρακτηριστικά ότι 7% των ελλήνων/ίδων πολιτών ενοχλούνται από το γεγονός ότι «άνθρωποι από άλλες χώρες» κυκλοφορούν στο δρόμο, ενώ τα ποσοστά «ενόχλησης» αυξάνουν ανάλογα με την εγγύτητα που έχει κάποιος/α απέναντι στους μετανάστες.

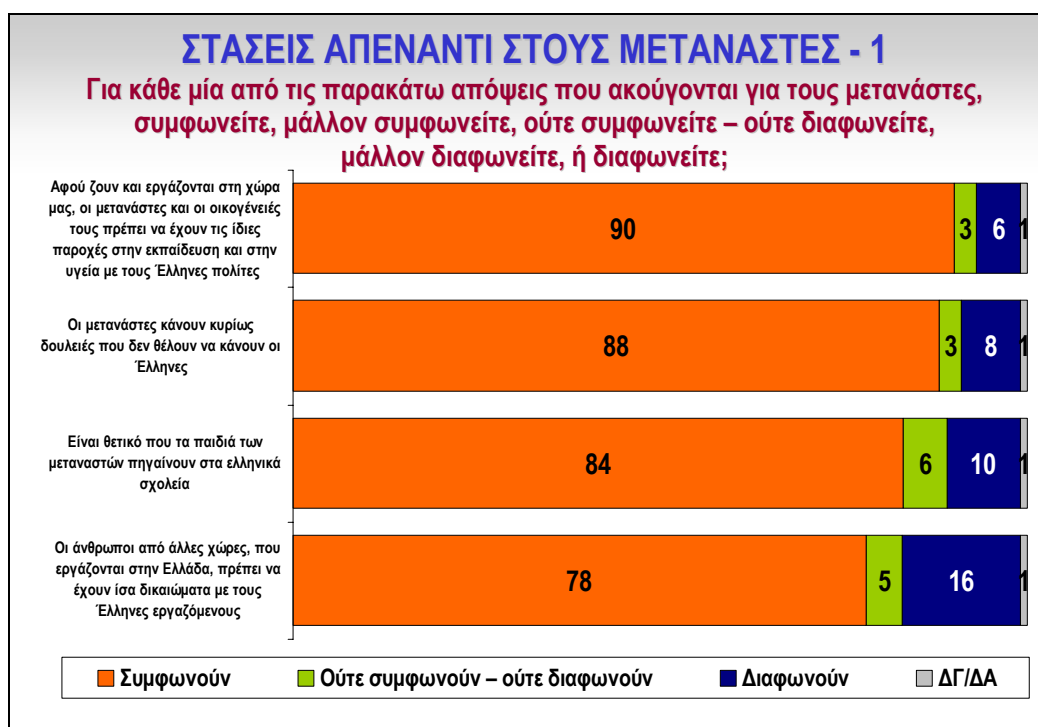
Διάγραμμα 11



Πηγή: VPRC 2006, Στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στη Μετανάστευση και τους Μετανάστες

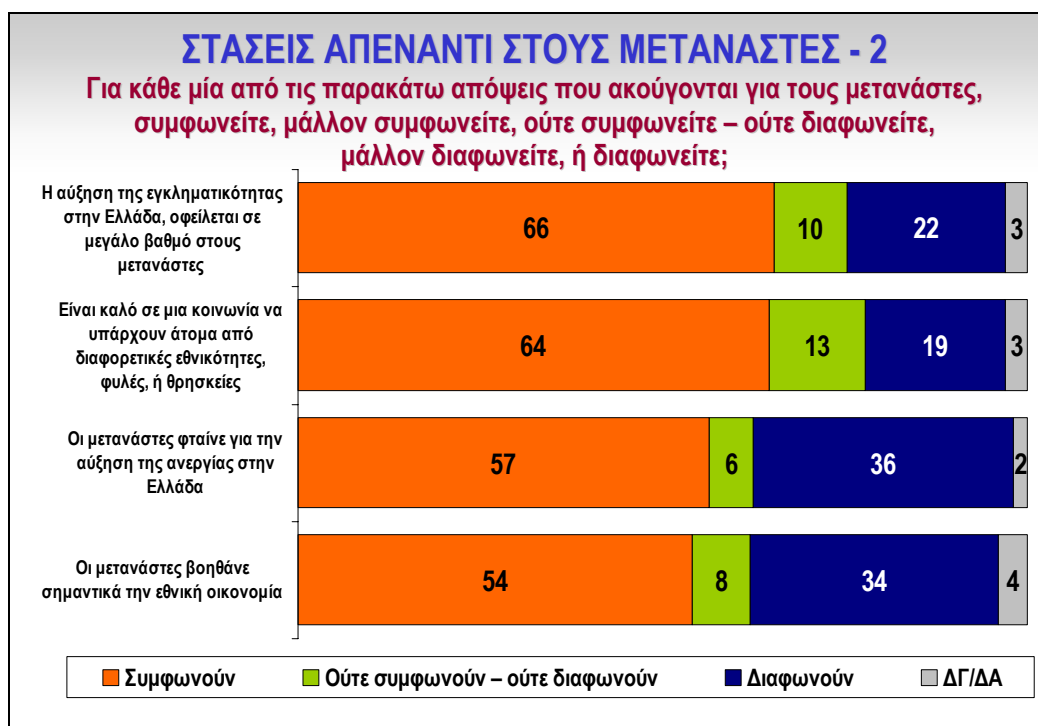
Ανάλογες παρατηρήσεις μπορεί κανείς να κάνει παρατηρώντας τα ποσοστά συμφωνία / διαφωνίας που καταγράφονται σε μια σειρά απόψεων που αφορούν βασικά, τυπικά ή ουσιαστικά δικαιώματα των μεταναστών (Διαγράμματα 12, 13, 14, 15 και 16).

Διάγραμμα 12



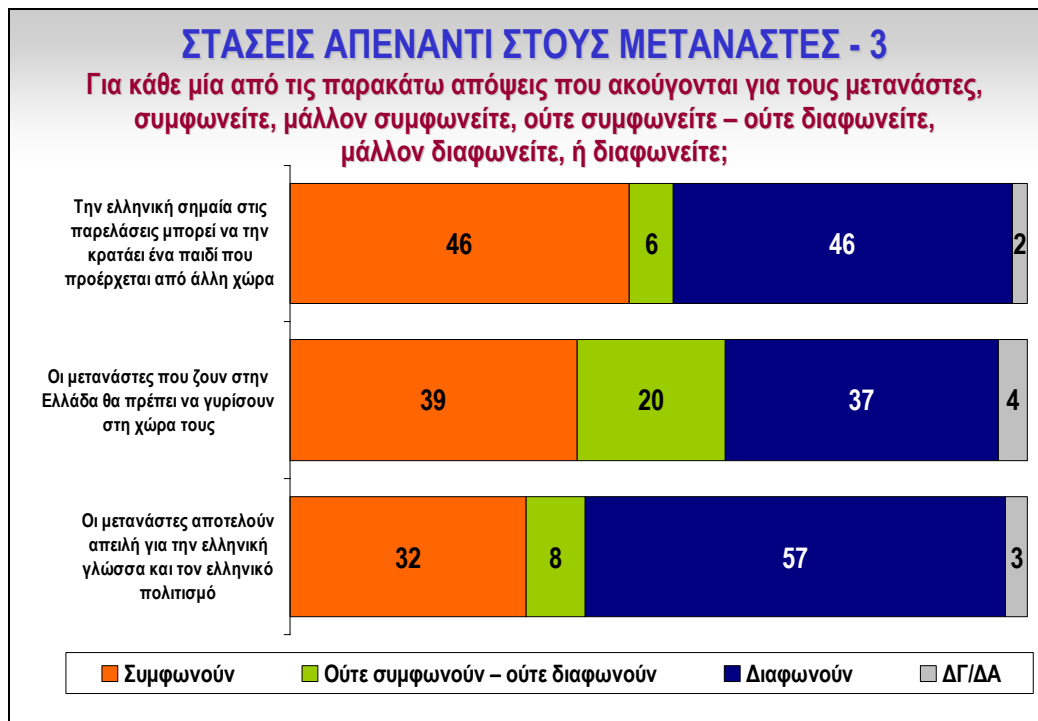
Πηγή: VPRC 2006, Στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στη Μετανάστευση και τους Μετανάστες

Διάγραμμα 13



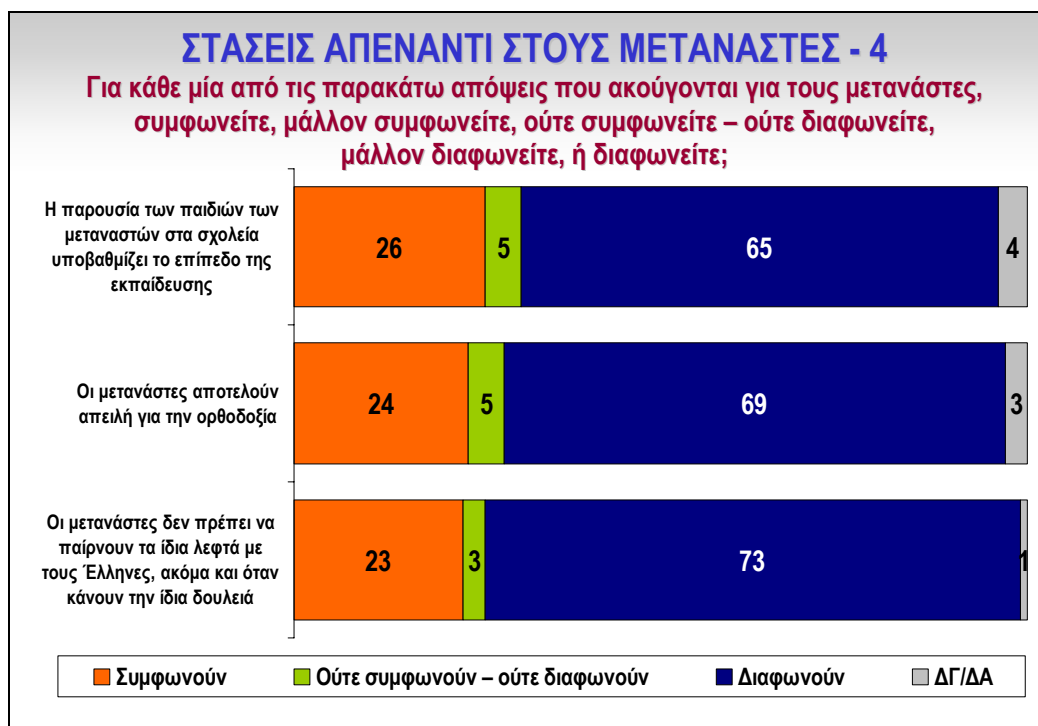
Πηγή: VPRC 2006, Στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στη Μετανάστευση και τους Μετανάστες

Διάγραμμα 14



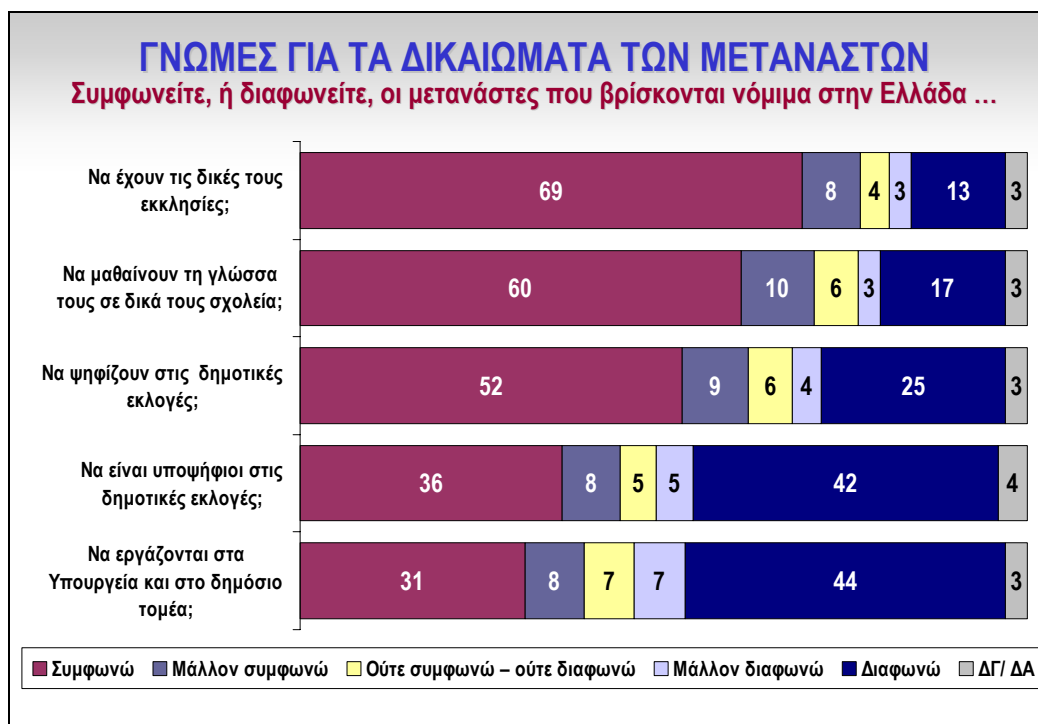
Πηγή: VPRC 2006, Στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στη Μετανάστευση και τους Μετανάστες

Διάγραμμα 15



Πηγή: VPRC 2006, Στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στη Μετανάστευση και τους Μετανάστες

Διάγραμμα 16



Πηγή: VPRC 2006, Στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στη Μετανάστευση και τους Μετανάστες

Κάποια συμπεράσματα εν είδη epilόγου

Όλα τα στοιχεία που εκτέθηκαν μας οδηγούν στην παρακάτω σειρά διαπιστώσεων και ερωτημάτων:

1. Στην ελληνική κοινωνία υπάρχουν ρατσίζουσες ιδεολογίες. Δεν είναι πλειοψηφικές, είναι ωστόσο υπαρκτές.
2. Οι τοποθετήσεις μας και ο δημόσιος λόγος μας θα ήταν καλό να αποφεύγουν εύκολους αφορισμούς του τύπου «οι έλληνες/ίδες είναι ρατσιστές/τριες» ή «οι έλληνες/ίδες δεν είναι ρατσιστές/τριες». Η ελληνική κοινωνία διατρέχεται από αντιφατικές ιδεολογικές στάσεις, σε σημαντικό βαθμό ανορθολογικές, ατομικιστικές και φοβικές. Στο εσωτερικό της αρχίζουν να ανιχνεύονται και στοιχεία «ρατσισμού». Ωστόσο, υπάρχουν και ισχυρές αντιστάσεις.
3. Συνήθως τα τελευταία χρόνια η συζήτηση για το ρατσισμό συνδέεται με τους ξένους μετανάστες. Το πρόβλημα των διακρίσεων ωστόσο είναι ευρύτερο.
4. Το μεγάλο ερώτημα είναι προς τα πού θα κινηθεί ιδεολογικά και αξιακά η ελληνική κοινωνία τα επόμενα χρόνια. Ποιές ιδεολογικές τάσεις θα ηγεμονεύσουν και κυρίως προς τα πού θα κινηθούν τα «ενδιάμεσα» ιδεολογικά μορφώματα που σήμερα καταλαμβάνουν μεγάλο κοινωνικό χώρο.

Βερναρδάκης Χριστόφορος - Πανεπιστήμιο Κρήτης

www.vernardakis.gr